

Reeder gewend. Deze moest daarom nadrukkelijk erop aandringen dergelijke « ongelukken » in de toekomst te vermijden⁽⁹⁰⁾. Hoe gevoelig de positie van de *Brüsseler Zeitung* was, blijkt eveneens uit de reactie van Oscar Plisnier, de sekretaris-generaal van Financiën, op een artikel van economisch redakteur Wilhelm Jungermann van 23 augustus 1940. Deze had daarin de reorganisatie van de Belgische economie naar Duits model bepleit en Plisnier achtte het noodzakelijk met een lange tekst het tegendeel te bewijzen⁽⁹¹⁾. Het hoeft dus niet te verwonderen dat de *Brüsseler Zeitung* tussen 1940 en 1944 volledig en altijd de politiek van de *Militärverwaltung* gesteund heeft.

Of de bestuursadministratie dwang diende te gebruiken om de krant in de pas te doen lopen is niet bekend. Het kan dat er een vorm van « samenwerking » gehuldigd werd, op veeleer vrijwillige basis. Want, bleken de redakteurs van de *Brüsseler Zeitung* overtuigde nationaal-socialisten die echter wars waren van extremisme en eerder zakelijk de gebeurtenissen benaderden, de sleutelfiguur van de *Militärverwaltung*, Reeder, was dat evenzeer. Beiden beleden een meer pragmatische koers en hadden in Hitlers *kalkulierte Chaos* dus dezelfde tegenstanders. Een verstandshuwelijk kan daarom zeker niet uitgesloten worden.

5. DE REDAKTIE

De redakteurs van de *Brüsseler Zeitung* hadden allen hun eigen karakter, schrijfstijl en ideeën, die binnen de hen opgelegde dirigistische grenzen nog voor enige variatie konden zorgen. Jammer genoeg zijn de gegevens over hen die de *Brüsseler Zeitung* schreven dermate karig, dat we ons vooral zullen moeten beperken tot de visies en eerder nog de tonaliteiten die hun artikels uitstraalden.

Zoals eerder al aangegeven, werden de redakteurs door een soort marsbevel verplicht hun vroegere krant te verlaten om naar Brussel af te reizen. Voor de duur van hun verblijf kregen zowel hun vorige werkgever als hun achtergebleven familieleden een vergoeding⁽⁹²⁾. Zelf ontvingen ze een goede wedde en werden hun logeerkosten terugbetaald⁽⁹³⁾. Met de verlofdagen waren er wel problemen, want de redakteurs beklagden er zich over niet genoeg naar Duitsland te kunnen gaan, bij gebrek aan vervoersfacili-

(90) TB Reeder 7, 4 augustus 1940 (GRMA, T-501, 102, 779).

(91) Algemeen Rijksarchief, Papieren O. Plisnier, 235 : *Dossier relatif à la BZ*.

(92) Map BZ 1/71, AG.

(93) Papieren J. Frank.

teiten⁽⁹⁴⁾. Heimwee was sommigen onder hen trouwens niet vreemd⁽⁹⁵⁾. Nochtans schijnt de sfeer, die overigens uitstekend was, er meer één van vrijbuiters ondereen geweest te zijn⁽⁹⁶⁾. Zoals ze van de ene dag op de andere elkaar hadden ontmoet om in het buitenland te gaan samenwerken, door het veelal voorlopige karakter van hun logement — sommigen verbleven voortdurend in een hotel —, en zeker door het harde werk in het gegin, moesten de redakteurs trouwens ook op menselijk vlak gaan samenklitten. Een deel van hun ontspanning — zoals een bowling-club — gebeurde trouwens in groep. Van voedsel en drank waren ze, vergeleken bij de toestand waarin de Belgische bevolking verkeerde, ruim voorzien⁽⁹⁷⁾. Dat deze redaktie, die vooral uit generatiegenoten van dertig tot veertig jaar bestond, een krant publiceerde waarvan in het eerste verschijningsjaar niet alleen de kwaliteit, maar ook een zekere geestdrift opviel, zal na dit alles niet verwonderen. Daarna zwakten beide echter gevoelig af, wat erop wijst dat de werkomstandigheden waarschijnlijk verslechterden in de laatste oorlogsjaren.

De *Brüsseler Zeitung* heeft tijdens haar vijf jaargangen drie hoofdredakteurs gekend. Nadat Rudolf Sparing half oktober 1940 die functie neerlegd had, volgde August Haase hem op. Deze was voor de oorlog korrespondent in België geweest van verscheidene Duitse kranten en werd waarschijnlijk daarom benoemd. Feitelijk nam hij als buitenstaander de job van Sparing over, want hij was op 10 mei 1940 door de Belgische autoriteiten naar Frankrijk gedeporteerd. Pas in oktober keerde hij weer en één van zijn eerste teksten in de *Brüsseler Zeitung* was een verslag in serievorm over zijn perikelen van de afgelopen maanden. Als hoofdredakteur schreef hij vooral artikels over de situatie van het bezette gebied, vooral dan over de *Volkstumsfrage*. Een logisch redeneringsvermogen schijnt niet zijn sterkste kant geweest te zijn, want de meeste van zijn teksten blonken uit door een vaak verwarrende opeenstapeling van vrij radikale opvattingen, die wel op een grote belezenheid van ideologische geschriften steunden. Op 1 september 1941 stond in de *Brüsseler Zeitung* dat Haase « op reis » was. Later zond hij nog eenmaal een artikel naar de krant, in juni 1944 als *Kriegsbericht* van een *Propaganda-Kompanie* in Normandië, wat doet vermoeden dat hij zijn functie heeft moeten opgeven om onder de wapens geroepen te worden⁽⁹⁸⁾.

Direkteur Theo Hansen benoemde Dr. Heinrich Tötter in oktober 1941 tot nieuwe hoofdredakteur. Tötter was sinds het begin bij de *Brüsseler Zeitung*. Hij droeg de verantwoordelijkheid over het politieke deel van de

(94) BZ, 32 juni.

(95) In het humoristisch nummer van eind juni 1941 wordt o.a. verscheidene malen allusie gemaakt op Heinrich Tötter, die niet over zijn dochter Gretel kon zwijgen. BZ, 32 juni.

(96) Papieren J. Frank.

(97) Deze informatie komt uit de BZ, 32 juni.

(98) Gegevens over Haase uit de BZ en de *England-Nachrichten*, 506501.

krant en werd op 1 juli 1941 plaatsvervangend hoofdredakteur. Op het moment van zijn benoeming was hij 31 jaar oud. Hij had in Berlijn perswetenschappen gestudeerd en was daarna in Keulen en Saarland actief geweest, waarschijnlijk als journalist. Anders dan Haase, schreef hij vooral over de internationale politieke situatie en slechts af en toe over België. Hij was ook gematigder dan zijn voorganger en eigenlijk de meest zakelijke van alle redakteurs. Zijn artikels vormden geen literaire bravourestukjes, maar — rekening houdend met het tijds kader — wel nuchtere, goed gestoffeerde en logisch opgebouwde teksten. Tötter zou tot het einde hoofdredakteur blijven ⁽⁹⁹⁾.

Van de acht bladzijden die de krant in 1940 telde waren er drie voorzien voor de politieke en militaire berichtgeving. Op de voorpagina stonden gewoonlijk twee lange artikels afgedrukt, het ene met een grote titel, het andere met een kleinere, meestal handelend over de internationale situatie, soms over gebeurtenissen in bezet België. Enkele berichtjes en een foto vulden de leeggebleven plaatsen. De kolom aan de linkerkant werd ingenomen door de *Glosse*, een polemisch dagcommentaar op de gebeurtenissen. In de twee meest rechtse kolommen vanaf ongeveer halfweg de pagina, verscheen elke dag het *Leitartikel*, de duiding die als meer algemeen commentaar van filosofische of historische inslag, de meest verscheidene onderwerpen kon behandelen : van de herdenking van de bezetting van het Ruhrgebied in 1923 over de raswaarde van de Slavische volkeren en de tactische superioriteit van de Duitse vloot tot een ophemeling van Rubens. Het *Leitartikel* vormde één van de pronkstukken van de krant en was soms geschreven door eminente figuren van het Derde Rijk. Op de tweede bladzijde verscheen meestal het vervolg van dat hoofdartikel, naast de rest van het politieke nieuws, de officiële OKW-melding en de *Politische Notizen*, korte berichtjes van één zin. De laatste pagina van de krant was voornamelijk gevuld met militair nieuws, met daarbij korte berichtjes *Aus dem Reich*, de *Blick in die Weltpresse*, waar vooral Duitslandvriendelijke kranten werden geciteerd, en de *Zwischenrufe*, een rubriek van één kolom, waarin elke dag vier à vijf redakteurs korte politieke pikuren weggaven. Niet zelden was ook pagina 3 gewijd aan politieke of militaire feiten, zoals bijdragen over de Rothschilds, de organisatie Todt, de vooroorlogse Belgische pers of zelfs het kultuurbarbarisme van de Engelsen. Deze bladzijde, de altijd zeer verzorgde *Seite des Tages*, werd dagelijks gevuld met één groot onderwerp, dat overvloedig geïllustreerd werd met foto's ⁽¹⁰⁰⁾.

Uit dat overzicht blijkt dat de politieke redactie van de *Brüsseler Zeitung* het grootste aantal journalisten moest tellen. Dat getal varieerde wel, maar gemiddeld waren het er zo'n zes. In totaal hebben echter niet minder dan zeventien redakteurs in vast dienstverband deze pagina's gevuld, wat

(99) Gegevens over Tötter uit BZ, 32 juni, Papieren J. Frank en BZ.

(100) De benamingen *Leitartikel*, *Glosse* en *Seite des Tages* staan niet zo vermeld in de BZ, maar hebben we overgenomen van HOFFMANN, p. 85, die ze gebruikte voor de gelijkaardige *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*.

wijst op het vele komen en gaan bij de krant. Begin- en einddata van hun verblijf in Brussel konden we enkel gissen aan de hand van het verschijnen en verdwijnen van door hen ondertekende artikels, zodat het ons onmogelijk was de evolutie van de politieke redactie van 1940 tot 1944 te reconstrueren. In min of meer kronologische volgorde maakten de hierna opgesomde journalisten er deel van uit. Carl Walter Gilfert verving van juli tot oktober 1940 regelmatig de veel afwezige Rudolf Sparing en kreeg nadien de functie van plaatsvervangend hoofdredakteur; hij schreef de meeste radikale anti-Engelse artikels, tot hij eind mei 1941 opgeroepen werd en aan het Duits-Russische front terecht kwam, vanwaar hij soms nog kopij over de Sovjetunie naar de krant zou zenden. Dr. Franz Rodens publiceerde van juli tot november 1940 vrij gematigde teksten over de meest uiteenlopende onderwerpen, waarna hij vast korrespondent van de *Brüsseler Zeitung* in Parijs werd tot augustus 1944. Fritz Horstmann berichtte van augustus tot december 1940 vooral over militaire gebeurtenissen, werd daarna opgeroepen, stuurde nog een artikel in over Russische cultuur en sneuvelde eind oktober of begin november 1941 in het oosten. Horst Heinzmann was vermoedelijk van juli 1940 tot eind 1941 bij de krant en schreef vooral over Engeland en het Britse imperium in Afrika en Azië, naast vele bijdragen aan de *Zwischenrufe*.

In het najaar van 1940 kwamen enkele nieuwe gezichten de politieke redactie vervoegen. Dr. Dietrich Bartens werd in oktober weggehaald van de sportbladzijden. Hij was dat jaar 31 jaar oud en zou tot maart 1943 vooral teksten over de Verenigde Staten schrijven. Dr. Hans Fuchs, die al voor de oorlog in België actief geweest was, publiceerde van december 1940 tot het einde in een vrij sobere en gematigde stijl verschillende artikels over de meest uiteenlopende onderwerpen. Verder vervoegde ook Ottmar Katz de krant in december 1940; waarschijnlijk werkte hij tevoren bij de *Krakauer Zeitung* en hij was de meest fanatieke van alle redakteurs die de *Brüsseler Zeitung* ooit had; tot eind oktober schreef hij ruwe artikels over Joden, Polen en Engelsen, waarna hij vermoedelijk naar Duitsland terugkeerde ⁽¹⁰¹⁾.

Medio 1941 kwamen weer drie nieuwe politieke redakteurs bij de krant: Helmut Reuter — de naam gaf wel aanleiding tot ironische opmerkingen —, een Westfaal die in juni Carl Gilfert opvolgde, maar slechts tot oktober zou blijven; Heinz Friedel Schmitz, die vanaf juli vooral over de Sovjetunie zou schrijven tot hij in september 1942 de *Organisation Todt* vervoegde; en vooral Robert Schmelzer. Deze toen 27 jaar oude redakteur (geboren 1914) had al van begin 1941 vanuit Berlijn artikels naar de krant gestuurd en was vanaf juli van dat jaar vast verbonden aan de *Brüsseler Zeitung*. Hij zou dat tot in september 1944 blijven, en ontwikkelde in die

(101) Katz werd in het humoristisch nummer van eind juni 1941 in een satirisch middeleeuws oorlogsverhaal *Burgberr von Gestapotzingen* genoemd. Bij gebrek aan informatie ontgaat ons de zin van die titel. BZ, 32 juni.

periode een enorme schrijfkactiviteit : de meeste dagcommentaren, haast dagelijks een *Zwischenruf* en een politiek artikel en bijna maandelijks ook nog een stuk voor de *Seite des Tages*. Zijn teksten handelden vooral over de politieke kanten van de oorlog en waren daarom natuurlijk sterk propagandistisch gekleurd. Maar als men daarmee rekening houdt, klonken ze eigenlijk relatief gematigd en bleken ze van een verzorgdheid die niet leed onder de veelschrijverij ⁽¹⁰²⁾.

Over hen die nadien nog de redactie kwamen vervoegen is ons weinig meer bekend dan hun namen : Hans J. Sperber, die waarschijnlijk Horst Heinzmann opvolgde en van januari tot december 1942 vooral de oorlogsberichtgeving verzorgde, Dr. Eugen Pfuhler, die amper twee maanden — februari en maart 1942 — bleef, Hans-Joachim Funke, die van mei 1942 tot maart 1943 vooral militaire artikels schreef, Dr. Herta Dörr, waarvan de positie ons onduidelijk is, maar die misschien van mei 1942 tot mei 1943 tot de politieke redactie behoorde, Willy Wächtler, die waarschijnlijk in september 1942 Schmitz opvolgde en tot in mei 1944 de meeste politieke artikels zou schrijven na Schmelzer, Lore Stehberger, die van januari 1943 tot september 1944 weinig teksten afleverde, en uiteindelijk Hugo Grüssen, die in de laatste verschijningsmaanden de rol van Wächtler overnam ⁽¹⁰³⁾. Het is ons niet duidelijk of deze zeventien redakteurs allemaal in Brussel verbleven, dan wel in Berlijn.

In de Duitse hoofdstad had de krant immers ook een *Berliner Schriftleitung*, die voor politiek en cultureel nieuws uit het Derde Rijk zorgde. Zeer waarschijnlijk behoorden zowel Robert Schmelzer als Lore Stehberger daartoe, misschien ook Hans Fuchs. Het geval van Schmelzer is hier typerend voor het probleem. Hij schreef haast nooit over Belgische toestanden. Hij werd pas in juli 1941 vast aangenomen, maar leverde tevoren evenveel teksten aan de krant als nadien, wat mogelijk kan wijzen op een verhuis in die maand van Berlijn naar Brussel. Op 12 maart 1943 hielp hij mee aan een *Bericht unserer Berliner Schriftleitung* op de *Seite des Tages* over de mobilizatie voor de totale oorlog in de Duitse hoofdstad, maar nog geen maand later, op 7 april, vulde hij dezelfde bladzijde met een ooggetuigenverslag over de verwoestingen in het daags voordien zwaar gebombardeerde Mortsel ⁽¹⁰⁴⁾. Omdat die geallieerde luchtaanval in de namiddag van 6 april plaatsvond en Schmelzers kopij 's avonds binnengeleverd moet zijn, kan het niet anders dan

(102) Men kan zich afvragen of Schmelzer niet gewoon zijn handtekening zette onder hem voorgeschotelde teksten, iets wat in het Derde Rijk wel meer gebeurde. Dit lijkt ons niet het geval, want ook zijn kollega's noemden hem de « Multaskribens ». BZ, 32 juni.

(103) Deze beperkte rekonstruktie van de politieke redactie hebben we stukjes bij beetje verzameld uit de BZ, de BZ van 32 juni, de Papieren J. Frank, het Schriftelijk antwoord van Dr. Heinrich Tötter op onze vragen van 13 juni 1980 en de ledenlijst van de NSDAP-AO (gerekonstrueerd door drs. Richard Boyen en ons bezorgd door An Delbeke). Dat geldt ook voor de hiernavolgende samenstellingen van de culturele, regionale, economische en sportredakties.

(104) R. SCHMELZER, *Tagebuchnotizen*, BZ, 12-3-43, p. 3 ; IDEM, *Der Terror mit den Mettermass*, BZ, 7-4-43, p. 3.

dat hij op dat moment in Brussel verbleef. In 1944 deed hij dat zeker ⁽¹⁰⁵⁾. Waar zat Schmelzer dus, op de Berlijnse of op de Brusselse redactie? De hele *Berliner Schriftleitung* blijft ons een raadsel ⁽¹⁰⁶⁾.

Waarschijnlijk leverde zij wel een heel pak politieke kopij aan de krant, evenals teksten van allerlei regelmatige of eenmalige medewerkers. De redactie in Brussel ontving trouwens ook rechtstreeks bijdragen van die auteurs. Want de *Brüsseler Zeitung* kende in de loop der jaren een ontzettend aantal medewerkers, prominente en onbekende ⁽¹⁰⁷⁾. Enkelen onder hen waren vrij actief, want ze schreven gedurende een bepaalde periode haast maandelijks één of meer artikels: Dr. Erwin Bockhoff, vanop het Duits-Russische front over de oorlog in het algemeen, net als Otto Gerlach in Noord-Afrika, verder Hermann Spannagel, zeer actief tussen september 1940 en maart 1941, F.O.H. Schulz over historische achtergronden van bepaalde oorlogsgebeurtenissen, Rolf Schindel over diverse politieke onderwerpen en Werner von Lojewski over het Nabije Oosten, waren de voornaamste.

Verscheidene hoogleraren leverden ook teksten aan de krant. De meest actieve waren: Prof. Dr. Hans Peter Ipsen, rechtsdocent in Hamburg en *Verwalter* van de Vrije Universiteit Brussel (VUB), die vanaf 1942 gemiddeld vier artikels per maand schreef over de justitie onder het nationaal-socialisme, tot hij in juli 1944 bij het leger ingelijfd werd ⁽¹⁰⁸⁾; Prof. Dr. Johann von Leers, die bekend stond om zijn verheerlijkingen van Hitler en zijn rabbiaat anti-semitische geschriften en van die laatste soort ook staaltjes weggaf in de *Brüsseler Zeitung* ⁽¹⁰⁹⁾; en Prof. Dr. F. Schönemann, die tussen 1942 en 1944 verscheidene teksten over de Verenigde Staten instuurde. Al die academische titels roepen natuurlijk wel vragen op als men een artikel leest als « *Blut* » oder *Blut*, geschreven door een zekere Prof. Dr. Lenz van de geneeskundefakulteit van de Berlijnse universiteit. Daarin weerlegde deze « op wetenschappelijke wijze » de stelling als zouden de soms door de Engelsen toegepaste bloedtransfusies van Joden op gewonde Duitse krijgsgevangenen gevolgen hebben op het « bloed » in de zin van « ras » ⁽¹¹⁰⁾.

Daarnaast schreven vele hoge militairen artikels over strategie en tactiek: zo de gepensioneerde *Konteradmiral* Franz Willi Brüninghaus, gewezen Rijksdaglid voor de conservatieve *Deutsche Volkspartei*, die vooral over de

(105) Papieren J. Frank.

(106) Er zijn hier twee uitersten mogelijk: de *Berliner Schriftleitung* was een redactie die kopij leverde aan alle kranten van het *Europa-Verlag*, of elk dagblad had zijn eigen onafhankelijke redactie in Berlijn. Voor beide mogelijkheden — en ook voor tussenschakelingen als bv. één aparte *Berliner Schriftleitung* of een onderdeel daarvan voor de kranten in het westen — zijn argumenten aan te halen, maar de bronnen leren er niets over.

(107) We hebben alle auteursnamen van juli 1940 tot september 1944 uit de BZ verzameld en zijn tot een totaal van ongeveer 2.000 (!) gekomen.

(108) W. KOSCH, *Biographisches Staatshandbuch, Lexicon der Politik, Presse und Publizistik*, 2 dln., Bern-München, 1959-1963, p. 590.

(109) J. HAGEMANN, *Die Presselenkung im dritten Reich*, Bonn, 1970, p. 94, 392.

(110) « *Blut* » oder *Blut*, BZ, 19-1-41, p. 3.

marine schreef ⁽¹¹¹⁾, de in Duitsland veelgelezen *Hauptmann* Dr. Wilhelm Ritter von Schramm, die de grote slagen van de Tweede Wereldoorlog strategisch commentarieerde ⁽¹¹²⁾, en de eveneens gepensioneerde *Oberstleutnant* Benary, die vooral historische stukken — bv. over Verdun 1916 — afleverde. Eigenaardig genoeg had de *Brüsseler Zeitung*, als krant in een gebied met veel Duitse piloten, geen echte luchtmachtspecialist als medewerker, wel nog een vloot- en U-bootkenner in de persoon van de korrespondent van *Das Reich* Heinz Bongartz, die in dienst was bij de zeemacht.

Van verschillende belangrijke persoonlijkheden uit het Derde Rijk werden ook één of meerdere artikels afgedrukt. Daar waren vooral hoge ambtenaren uit de propagandawereld bij : Dr. Karl Scharping, die ruim vijftien teksten leverde, Helmut Sündermann en Hans Fritsche, alledrie ondergeschikten van Otto Dietrich in het Propagandaministerie, en Dr. Paul Schmidt van het *Auswärtiges Amt* ⁽¹¹³⁾. Dietrich zelf schreef vijf artikels, Goebbels twee, en Hasso von Wedel, de leider van de *Wehrmachtpropaganda*, één, over de verhouding partij-leger. Verder verschenen er teksten van veldmaarschalk Erwin Rommel, Alfred Rosenberg, *Reichsarbeitsführer* Konstantin Hierl, de Italiaanse ambassadeur Dino Alfieri en de Franse Vichy-minister Marcel Déat. Ook Duitse en Vlaamse prominenten van het bezette land grepen soms naar de pen : Eggert Reeder, Cyriel Verschaeve, Hendrik Elias, Jef Van De Wiele, de *Kulturreferent* van de *Militärverwaltung* Franz Petri en vooral Julius Reinhard Koch, plaatsvervangend leider van de *Auslandsorganisation* van de NSDAP, die heel wat artikels schreef. De meest actieve figuur was echter Dr. Walter Hailer, waarover we het al eerder hadden. Heel wat andere ambtenaren van de *Militärverwaltung* schreven ook een artikel.

Voor de oorlogsberichtgeving was de *Brüsseler Zeitung* vooral aangewezen op de *Kriegsbericht* van de *Propaganda-Kompanien*. Ook hier vonden we een massa namen terug, maar weinigen die meer dan vijf artikels in de krant publiceerden. De voornaamsten waren Lutz Koch, achtereenvolgens in Noord-Afrika, Italië en Normandië, Werner Kark bij de luchtmacht, Norbert Tönnies in de Atlantische Oceaan en het Kanaal en Wolfgang Körber, die in 1942 bij de *Propaganda-Abteilung* in ongenade gevallen *Verwalter* van *Belgapress*, die eerst op het Duits-Russische front, daarna in Normandië verslaggever werd ⁽¹¹⁴⁾.

De *Brüsseler Zeitung* had ook een uitgebreid net van korrespondenten. Twee daarvan waren vast verbonden aan de krant : Franz Rodens in Parijs en Annemarie Spitzfaden in Den Haag, beiden van juni 1941 tot augustus 1944. De anderen waren losse medewerkers. Maandelijkse bijdragen versche-

(111) KOSCH, *op. cit.*, p. 590.

(112) E. MURAWSKI, *Der deutsche Wehrmachtbericht 1939-1945*, Boppard am Rhein, 1962, p. 48.

(113) ABEL, *op. cit.*, p. 108-109, 113.

(114) Voor Körber en *Belgapress*, cfr. DE BENS, *op. cit.*, p. 88-90.

nen er van Franz Riedl in Budapest over de Balkan, Fritz Lindtscheidt in Madrid, Heinz Riedel in Riga over 'Ostland', Dr. Bernhard Gramlich in Reval (Tallin) over Finland en de Baltische landen, Dr. Gustav Eberlein, sinds 1911 in Rome ⁽¹¹⁵⁾, en Heinrich Baron — vroegere medewerker van het dissidente *Berliner Tagesblatt* — in Lissabon, veelal over de Verenigde Staten ⁽¹¹⁶⁾. Vanaf november 1942 kreeg de krant ook regelmatig hoofd-artikels over het Franse politiek leven toegestuurd vanwege Sorbonne-hoogleraar Louis Le Fur, wiens taak na zijn dood in februari 1943 overgenomen werd door zijn kollega René Martel. Onregelmatige berichten bereikten de *Brüsseler Zeitung* vanuit Helsinki, Stockholm, Oslo, Kopenhagen, Belgrado, Boekarest en Rome. Verder ontving de krant ook nog van tijd tot tijd artikels van specialisten in Skandinavische, Zwitserse, Indische, Chinese, Japanse en Braziliaanse politieke kwesties.

Met dit groot aantal diverse medewerkers kon de *Brüsseler Zeitung* dus een uitgebreide politieke en militaire berichtgeving verzorgen. *Kriegsberichter* schreven epische verhalen over frontgebeurtenissen en hoge militairen interpreteerden ze. Korrespondenten brachten berichten uit alle voor Duitsers bereikbare landen en specialisten gaven daar commentaar op. Zo kreeg men dagelijks met een kleine redactie drie tot vier bladzijden van de krant vol. Om van al die medewerking verzekerd te blijven, betaalde de *Brüsseler Zeitung* royaal voor de geleverde artikels. Regelmatige medewerkers kregen een vaste maandwedde, bijdragen van meer sporadisch schrijvende auteurs werden per regel vergoed, behalve wanneer het om prominente figuren ging, wiens naam een hogere som verdiende ⁽¹¹⁷⁾. Zo kreeg Wies Moens, die met zijn serie *Dreissig Tage Krieg* gedurende vijftientig dagen ongeveer twee kolommen vulde, daar 9.000 frank voor uitbetaald ⁽¹¹⁸⁾. Met dergelijk systeem had de *Brüsseler Zeitung*, net als de haar beheersende *Militärverwaltung*, er iets op gevonden om met zo weinig mogelijk mensen zoveel mogelijk te doen.

Hetzelfde middel werd aangewend voor de kulturele, lokale, economische en sportredakties. Het kulturele deel van de *Brüsseler Zeitung* stond altijd — wanneer de krant acht pagina's telde — op bladzijde vier en vormde het pronkstuk van het dagblad. Gevuld met kortverhalen, lange algemene cultuurhistorische of -filosofische artikels en een vervolgverhaal, bleek deze pagina bijzonder verzorgd. Dit deel van de krant, dat men toen en ook nu nog in het Duits het *Feuilleton* noemt, was van een voor die tijd zelden geziene typografische kwaliteit, gedrukt met verschillende, keurig geselecteerde

(115) KOSCH, *op. cit.*, p. 270.

(116) Het neutrale Portugal vervulde immers de rol van informatiebron over de tegenstander, zowel aan Duitse als aan geallieerde zijde. Voor Heinrich Baron, M. BOVERI, *Wir lügen alle, Eine Hauptstadtzeitung unter Hitler*, Olten-Freiburg im Breisgau, 1965, p. 77.

(117) *Rapport d'expertise*, AG, p. 13.

(118) W. MOENS, *Dreissig Tage Krieg*, BZ, van 12-9-40 tot 6-10-40, telkens op bladzijde 3. *Rapport d'expertise*, AG, p. 17.

lettertypes, geïllustreerd met mooie foto's, tekeningen, schetsen en schilderijen, en zorgvuldig tot een harmonisch geheel geordend. Voor België was zo iets toen een rariteit, en het zou dat ook nu nog zijn ⁽¹¹⁹⁾. Het eigenlijke kulturele nieuws — teater, film, opera, kultuuravonden e.d. — stond onderaan pagina twee, waar soms ook meer algemene filosofische, cultuurhistorische of wetenschappelijke artikels verschenen.

Aan de kulturele redaktie waren gemiddeld twee tot drie redakteurs vast verbonden, vier in totaal tussen 1940 en 1944. De eerste was Ehrhard Evers, die een vrij grondige kennis had van de Vlaamse literatuur en op goede voet kwam te staan met Cyriel Verschaeve. Hij was afkomstig uit Pommern en zou vanaf 1 juli 1940 verantwoordelijk zijn voor het kulturele deel van de *Brüsseler Zeitung*. Op dat vlak was hij niet zo actief, wel schreef hij af en toe een cultuurhistorisch hoofdartikel over Vlaanderen, waarin hij meestal een radikale toon aansloeg. Vanaf november 1940 was ook Dr. Erwin Wäsche aan de kulturele redaktie verbonden. Hij had filosofische studies gedaan en schreef nogal zwaar op de handse intellektuele beschouwingen over de verhouding van Vlaanderen tot Duitsland. Toen Evers in mei 1942 bij de krant wegging volgde Wäsche hem op als verantwoordelijke voor de cultuur, wat hij tot het einde zou blijven. In mei 1941 werd nog een nieuwe kracht aangeworven, de 27-jarige Imogen Seger uit Westfalen (geboren 1914), die zich vooral met de kulturele berichtgeving uit Brussel, Antwerpen en Gent bezighield en af en toe meewerkte aan het regionaal nieuws. Ook zij bleef tot het einde, één maand langer dan Wilhelm Reiner Riotte, waarschijnlijk aangeworven kort na het vertrek van Evers. Hij schreef vooral stukken voor het *Feuilleton*, naast vele *Zwischenrufe*.

Eén van de meest duidelijke taken van de kulturele bladzijden was het bevorderen van de Vlaamse kunst. Daarmee beoogde men twee doelen: enerzijds zich verzekeren van de medewerking van Vlaamse cultuurpersoonlijkheden, anderzijds een propagandistisch effect op de bevolking van het bezette land en vooral op de Duitse soldaten, die zo de indruk zouden krijgen dat alle Vlaamse kunstenaars zich achter de banier van het Derde Rijk hadden geschaard ⁽¹²⁰⁾. Daarvoor werd o.a. als vaste medewerker Franz Fromme aangetrokken, een zestigjarige publicist uit Bremen (geboren 1880), die zich sinds een reis naar Gent in 1913 geïnteresseerd en gespecialiseerd had in de Vlaamse literatuur en die tijdens de Eerste Wereldoorlog al de *Flamenpolitik* ijverig gediend had met zijn pen ⁽¹²¹⁾. Fromme zou tussen 1940 en 1944 verschillende artikels per maand over zijn geliefd onderwerp schrijven en was natuurlijk de gedroomde figuur om bruggen te helpen slaan naar de Vlaamse auteurs. Naast de overwegend Duitse literatuur die op de *Feuilleton*-bladzijde afgedrukt werd, verschenen er dus ook kortverhalen, novellen of

(119) Het dichtst benaderen nu in België de wekelijkse literaire bladzijden van *De Standaard* het *Feuilleton* van de BZ. Het *Feuilleton* van het huidige Duitse weekblad *Die Zeit* heeft er, afgezien van de vanzelfsprekende stijlverschillen, veel van weg.

(120) *Rapport d'expertise*, AG, p. 9.

(121) L. SIMONS, *Franz Fromme*, in *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 2 dln., Tielt-Utrecht, 1973, p. 541.

gedichten van Felix Timmermans, Cyriel Verschaeve, Wies Moens, Jef Simons en vele anderen. Bij de vervolgverhalen die de krant afdruckte en waarvan het merendeel bestond uit Duitse literaire werken over de oorlog — Eerste Wereldoorlog, Dertigjarige Oorlog, Frederik de Grote —, over de heimat — *Niebelungen*, de Harz, de thuisgebleven vrouw —, of over Vlaams-Duitse banden — Rubens, *Ostsiedlung* —, verschenen er een werk van Ernest Claes en één van Stijn Streuvels. Alleen bij laatstgenoemde was dit zonder zijn toestemming gebeurd, wel met die van zijn Duitse uitgever⁽¹²²⁾.

De meeste medewerking had de redaktie echter nodig voor het kultuurnieuws op bladzijde twee van de krant. Hiervoor bouwde zij op vrij korte tijd een uitgebreid net van korrespondenten op. De belangrijkste waren Dr. Karl Jacobs, die naast kultureel nieuws uit Rijsel ook voor vertalingen van het Nederlands naar het Duits zorgde, Dr. Fritz Brust in Berlijn, Eduard Springer in Wenen, Jürgen Petersen, de redakteur van *Das Reich* die ook voor de *Brüsseler Zeitung* het teaternieuws uit Berlijn verzorgde tot hij in 1942 in ongenade zou vallen⁽¹²³⁾, en Peter Trumm in München. De krant kreeg daarbij regelmatige korrespondenties over het Berlijnse film- en muziekleven, verder uit Duisburg, Bonn, Keulen, Münster, Hannover, Hamburg, Braunschweig, Dresden, Leipzig, Straatsburg, Luxemburg, Den Haag, Antwerpen en Brussel. Ook Vlamingen en Walen werkten aan deze rubriek mee zoals Emiel Van Bergen, de gewezen hoofdredakteur van de activistische *Gazet van Brussel*, over het kulturele leven in de hoofdstad⁽¹²⁴⁾, Walter Weyler, de afdelingsleider cultuur van de DeVlag, over Antwerpen⁽¹²⁵⁾ en de Waalse kunstenaar G. Samsoen de Gerard over Luik. Was er gebrek aan kultureel nieuws, dan vulden specialisten deze kolommen, zoals Prof. Dr. Franz Böhm met filosofische teksten, Prof. Dr. Walter Mönch uit Heidelberg met verschillende artikels over Wagner, Dr. Paul Feldkeller over de nieuwste ontwikkelingen in de positieve wetenschappen en Rolf Gödel, die heel wat ideologische kopij leverde voor hij in 1944 in de Sovjetunie sneuvelde. Alles bij elkaar vormden de kulturele kolommen van de *Brüsseler Zeitung* een gesmeerd lopende Duits-Vlaamse combinatie, zelfs al was aan Vlaamse zijde alleen dat aanwezig wat de Duitsers wensten. De invloeden van de DeVlag en de *Propaganda-Abteilung*, waar trouwens de kultuurafdeling geleid werd door DeVlag-man Rolf Wilkening, waren daarom waarschijnlijk op deze bladzijden groter dan elders in de krant.

Op de economische pagina's van de *Brüsseler Zeitung* werd getracht het niveau van de kulturele te halen, niet zozeer op typografisch, dan wel op inhoudelijk vlak. Bladzijde zeven van de krant bestond uit twee hoofdbrokken : enerzijds een economisch *Leitartikel*, waarin bepaalde problemen geduid of besproken werden, meestal in politieke zin, anderzijds een tekst

(122) *Rapport d'expertise*, AG, p. 16-17.

(123) MARTENS, *op. cit.*, p. 144; ABEL, *op. cit.*, p. 74.

(124) A. VAN HERREWEGHEN, Emiel Van Bergen, in *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, p. 176-177.

(125) Archief DeVlag, Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

van encyclopedische aard, waarin met statistisch materiaal een land, een industrie, een grondstof of een financieel probleem verklaard werd. De rest van de bladzijde vulde men op met kortere artikels, snippernieuws en de beursberichten. Het vullen van al deze kolommen was echter blijkbaar niet gemakkelijk, want de advertenties rukten altijd maar op, vooral na 1941.

Het werk van de economische redactie was vrij delikaat en daarom strikt in banen geleid. Want haar artikels moesten natuurlijk vooral hun weg vinden naar de economische en financiële kringen van het land, en de *Militärverwaltung* wenste die niet voor het hoofd te stoten. De eerste verantwoordelijke van de rubriek, Dr. Wilhelm Jungermann, hield zich daar aan. Zijn artikels waren getekend door een opvallend nuchtere beredeneerdheid, die blijkbaar ook op de hele economische redactie terug te vinden was. Toen Jungermann in mei 1941 opgeroepen werd — hij zou nog artikels zenden uit de Sovjetunie en Italië — volgde Elmar Domann, die al sinds 1940 tot de economische redactie behoorde, hem op. Hij zette de lijn van Jungermann verder, maar schreef zelf weinig artikels. Waarschijnlijk begin 1942 verdween ook hij bij de *Brüsseler Zeitung* en werd hij opgevolgd door Hermann Rosprich, die in 1941 de door Jungermanns vertrek vrijgekomen plaats van economisch redakteur had ingenomen. Rosprich interesseerde zich daarnaast voor sociale problemen en schreef af en toe artikels over onderwijs. Hij veranderde evenmin iets aan de stijl van de economische bladzijden. In de lente van 1943 verliet ook hij de krant. Wie hem opvolgde is niet duidelijk, al lijkt het er op dat Dr. Herta Dörr van de politieke redactie overgeplaatst werd. Langer dan enkele maanden kan die situatie niet geduurd hebben, want ook Dörr verdween. Vanaf het najaar van 1943 zat de *Brüsseler Zeitung* dus zonder economische redactie. De bladzijde werd van dan af vaak geofferd op het altaar van de papierschaarste of gevuld met artikels van losse medewerkers. Daarmee was de met veel goede bedoelingen gestarte rubriek, die door de andere redakteurs altijd als een buitenbeentje beschouwd werd en die nooit meer dan twee redakteurs had om haar te vullen, eigenlijk zo goed als verdwenen.

Deze redactie kende nochtans tal van medewerkers, met als actiefste de advocaat Dr. Hans Peter Danielcik, Ernst Ruhe, die vooral in 1944 actief was, Dr. Kurt Seesemann, die veel artikels over de Russische economie schreef, en Dr. Wolfgang Kraus, die dat over de Verenigde Staten deed. Opvallend was ook dat verschillende ambtenaren van het militair bestuur af en toe een tekst pleegden, veelal over een deelaspect van de Belgische economie. Zo bv. *Militärverwaltungsrat* Dr. Hans Meisser — ons verder onbekend —, die artikels schreef over België's financiën. Prominente medewerkers waren nochtans zeldzamer: Viktor Leemans, sekretaris-generaal van Economische Zaken, schreef vier artikels, Ernst Puhl, vice-president van de *Reichsbank* en Dr. Georg von Schnitzel, bestuurslid van *I.G. Farben*, elk één. Al bij al werd de economische rubriek van de krant, zeker na het vertrek van Jungermann, zowat de achillespees van de *Brüsseler Zeitung*, al kon daarvoor de verontschuldiging ingeroepen worden dat de taak van deze redactie vrij moeilijk was. Zo heeft de krant geluk gehad dat ze tot

eind 1941 door A. Colle van de liberale vakbond van dokumentatie over de Belgische economie werd voorzien ⁽¹²⁶⁾. Nadien werden de artikels daarover schaarser, wat mogelijk op informatiemoeilijkheden wijst. Die schaarste kan echter ook verklaard worden met de simpele vaststelling dat de grondig geplunderde Belgische economie niet meer te bespreken viel.

Een andere riskante taak die de *Brüsseler Zeitung* in juli 1940 op zich nam, was de creatie van een rubriek met lokaal nieuws. Voor een Duitse krant in België alleszins geen sinecure. Bladzijde vijf, die de titel *Stadt und Land* meekreeg, bleek na verloop van tijd toch goed gevuld. Linksboven verscheen een kort kursiefje, van de hand van één van de redakteurs. Het grootste deel van de pagina werd ingenomen door artikels over streekgewoonten, over jubilea van grote verenigingen, door toeristische wandelingen of historische evokaties. Dat had eigenlijk niet zoveel te maken met regionaal nieuws, maar was eerder een vorm van toeristische informatie, in de eerste plaats bestemd voor de soldaten. Het eigenlijke lokale gebeuren werd verwezen naar kleine rubrieken als *Aus dem Brüsseler Leben*, *Kreuz und Quer durchs Land* (vooral de gebroken armen en benen) en *Aus der Brüsseler Gericht*. Richtlijnen inzake verduistering werden er eveneens afgedrukt, net als de concertagenda, de teaterprogramma's en het filmgebeuren. Het kostte de *Brüsseler Zeitung* maanden om in België een degelijk korrespondentennet uit te bouwen. Op een vraag naar dergelijke medewerkers in de krant van 6 oktober 1940 kwamen echter vele gegadigden, meestal Belgen, af : werkloze journalisten, anderen wie het blijkbaar vooral om de perskaart te doen was en Vlaamse nationalistes die zich beriepen op hun verleden. Eén stuurde zelfs een schriftelijke aanbeveling op van August Borms, waarin deze bevestigde dat de sollicitant een gewezen activist was ⁽¹²⁷⁾. Eind 1940 stond de rubriek met lokaal nieuws stevig op haar poten. Een jaar later had de krant zelfs een informant in een hoogburg van het Belgisch nationalisme, het Brusselse Justitiepaleis ⁽¹²⁸⁾.

De *Brüsseler Zeitung* had doorgaans drie journalisten voor deze rubriek ter beschikking. Verantwoordelijk redakteur voor *Stadt und Land* was Emil Jöckle, afkomstig uit Bamberg in Beieren, en de enige die samen met Heinrich Tötter van begin tot einde bij de *Brüsseler Zeitung* bleef. Hij schreef enorm veel, vooral kursiefjes en *Zwischenrufe*, soms ook een politiek artikel. Jöckle maakte de indruk van een rustig man en ook zijn stijl was aan de meer zakelijke kant. Eveneens van in het begin was Wilhelm Franz aan de lokale redactie verbonden. Hij schreef vele toeristische artikels, wat hem zodanig veel buitenreportages deed verrichten, dat zijn kollega's van hem leerden waar er te lande goed eten te vinden was. Franz verdween eind september 1943 en werd toen misschien opgevolgd door Renata Michniewicz van de *Berliner*

(126) *Rapport d'expertise AG*, p. 25 ; DE BENS, *op. cit.*, p. 283.

(127) Map BZ 118/202, AG.

(128) *Rapport d'expertise, AG*, p. 28.

Schriftleitung, die dan maar enkele maanden gebleven zou zijn. Van maart 1942 tot september 1944 werkte de 31-jarige Westfaalse Hildegard Mark (geboren 1911) bij de *Brüsseler Zeitung*. In de beginperiode, tot december 1940, had eveneens een zekere Arthur Van Dijck, een Duitser met een Vlaamse naam, van de lokale redactie deel uitgemaakt. Bovendien hadden gedurende korte tijd ook nog twee vrijwilligers als redakteur op de *Brüsseler Zeitung* gewerkt. De eerste heette Peter Mennicken, die dat van november 1940 tot juli 1942 deed. Hij was een Eupenaar van ongeveer twintig jaar, die al voor de oorlog met zijn ouders in Brussel woonde. Mennicken droeg het Derde Rijk in zijn hart en bleek daarbij ook over een bijzonder goede en zeer produktieve pen te beschikken, wat o.a. resulteerde in een kulturhistorisch boek over Brussel⁽¹²⁹⁾. In 1942 werd hij als onderdaan van het Grootduitse Rijk opgeroepen en hij zou een jaar later in de Sovjet-unie als vermist opgegeven worden. De tweede vrijwilliger heette Hermann Bruggen, een Gentenaar die van april tot december 1942 aan de krant verbonden was.

De redactie van het lokaal nieuws van de *Brüsseler Zeitung* had natuurlijk ook een klad medewerkers, die niet alleen de gebeurtenissen uit hun streek versloegen, maar bovendien soms een meer toeristisch getint artikel schreven. Vrij actief op dat vlak waren Willy Jäger in Luik, Franz Wachter in Rijsel, Eugen Ewert in Luxemburg en de bekende Antwerpse musicograaf André M. Pols over de Metropool⁽¹³⁰⁾. Prominente gastschrijvers waren in deze rubriek zeldzaam. Enkel Felix Timmermans liet af en toe een pittoresk beeld van zijn Lier afdrukken. De korte berichten op de pagina werden niet ondertekend, zodat ook niemand wist wie ze schreef. Dat zo weinig prominenten aan deze bladzijden hielpen, bewijst dat men er iets of wat op neerkeek. Waarschijnlijk deed ook de censuur dat en liet ze hier haar greep wat varen.

Over de sportbladzijden kunnen we kort zijn. Meestal verscheen deze berichtgeving op pagina zes, die ze deelde met de meeste advertenties. Enkel in de maandagkrant werden twee van de vier beschikbare kanten ingeruimd voor sportverslaggeving. De enige redakteur die voor deze nieuwstak bij de *Brüsseler Zeitung* werkte, was Johannes Köbke, die waarschijnlijk tot augustus 1943 bij de krant bleef⁽¹³¹⁾. Voor deze bladzijden waren echter niet zozeer een redakteur dan wel goede korrespondenten en medewerkers nodig. Die had de *Brüsseler Zeitung*, vooral in het Derde Rijk, met als belangrijkste figuren Jupp Wolff, Wilhelm Scharvogel, die in 1943 eigenlijk de positie van Köbke overnam zonder daarom redakteur te worden, Dr. Paul Laven en

(129) P. MENNICKEN, *Stadt ohne Antlitz*, Brussel, 1943. Het boek werd uitgegeven bij Steenlandt en verscheen met een voorwoord van Jef Van De Wiele.

(130) J.L. DE BELDER, André M. Pols, in *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, p. 1.259.

(131) Köbkes officiële naam was Johannes. Hij ondertekende zijn artikels echter met « Hans-Ludwig Köbke ».

Dr. Friedebert Becker, de gewezen redakteur van het *Berliner Tagesblatt* en de voetbaltijdschriften *Kicker* en *Fussball*, die in 1942 naar Italië uitweek nadat hem gemeld was dat de *Gestapo* hem op de hielen zat ⁽¹³²⁾. Ook een aantal Belgen werkten, althans in de beginperiode, aan deze rubriek mee ⁽¹³³⁾.

De evolutie van de sportbladzijden is boeiend om volgen, want daaruit kunnen gegevens over de interesse voor de *Brüsseler Zeitung* aan Belgische zijde afgeleid worden. Tijdens haar eerste verschijningsjaar ging evenveel belangstelling uit naar de Belgische als naar de Duitse sport. Meer nog, de krant gedroeg zich als een echt Brussels dagblad. Tussen september 1940 en februari 1941 verscheen elke week een portret van een bekend sportbeoefenaar uit de hoofdstad. In de voetbalkompetitie, waarvan de ereafdeling in provinciale voorronden was ingedeeld, ging alle aandacht uit naar de Brabantse reeks, en ook in het nationale eindstadium bleef de krant vanuit Brabants oogpunt schrijven ⁽¹³⁴⁾. In de eerste helft van 1941 werd ook een poging ondernomen om het Antwerpse publiek te bereiken met de *Antwerpener Ereignisse*, wat trouwens samenviel met het tijdelijk publiceren van een rubriek *Aus dem Antwerpener Leben* op de lokale bladzijde. Maar vanaf de zomer van 1941 verdween Antwerpen uit de belangstelling en ook Brussel kreeg minder en minder aandacht. Begin 1943 waren de sportbladzijden haast volledig gevuld met verslagen over Duitse sport. Dit onderdeel van de berichtgeving schijnt er dus op te wijzen dat de *Brüsseler Zeitung* gepoogd heeft een breder Belgisch publiek te bereiken, maar daar niet in slaagde. Tot slot kan hier nog bijgezegd worden dat dit soort verslaggeving niet los stond van de politiek: zoals in elk totalitair regime — en vaak ook daarbuiten — werd de sport aangewend om de suprematie van land en systeem te bewijzen.

De krant had ook een uitgebreid adverteerdersklieënteel. De eerste weken zorgden Duitse economische reuzen als *I.G. Farben*, *AEG*, *Henkel* en de *Deutsche Bank* voor grote reklameteksten, later gingen Belgische bedrijven en zaken zichzelf aanprijzen. Veelal was die publiciteit gericht op de koopkrachtige soldaten, zoals bv. in de zaterdaguitgaven van begin 1941, waarin elke week handelaars uit een andere stad hun advertenties brachten. Op dit vlak kende de krant tot in september 1944 blijkbaar geen noemenswaardige problemen.

De foto's, die van goede kwaliteit waren en verzorgd in de krant verschenen, kwamen van eigen mensen of van de persagentschappen, met soms potsierlijke onderschriften, zoals toen een idyllisch portret van een moeder met kind gepubliceerd werd, met daarboven de titel *Vlaamse moeder* en daaronder de tekst *in kinderrijkdom ligt de sterkte van het Vlaamse volk* ⁽¹³⁵⁾. Tekeningen, kaarten en statistieken werden vanaf 1941 verzorgd

(132) *Wer ist wer?*, Berlijn, 1948, p. 20.

(133) *Rapport d'expertise*, AG, p. 29.

(134) Zeer duidelijk op 31 maart 1941 met de titel « Brabantse ploegen verliezen ».

(135) *Flämische Mutter*, BZ, 12-10-40, p. 4.

door de als redakteur betaalde Belg Marcel Peeters. De karikaturen die sporadisch verschenen waren tot 1943 van de hand van losse medewerkers. Pas in februari van dat jaar werd een karikaturist aangeworven met het statuut van vast verbonden redakteur. Het was Paul Jamin (Jam), een Brusselaar die tevoren bij *Le Pays Réel* en *Le Soir* had gewerkt. Dagelijks zette hij op uitstekende en bijzonder venijnige wijze geallieerde politici en generaals in hun hemd. Toen in september 1943 Italië van kamp veranderde, werd de kleine Italiaanse koning Viktor-Emmanuel II zowat zijn mascotte, die dagelijks in de meest potsierlijke situaties tussen de blootgestelde grote politici door laveerde. Jamin bleef tot het einde bij de krant.

Tot besluit van deze lange opsomming kunnen we stellen dat de *Brüsseler Zeitung* waarschijnlijk allesbehalve een homogeen blok vormde. Entoesiaste nationaal-socialisten, journalisten die skeptisch tegenover het regime stonden en alle tussenschakeringen losten elkaar af, zowel binnen als buiten de redactie. Tussen Ehrhard Evers en Heinrich Tötter, of tussen Prof. Johann von Leers en Jürgen Petersen bestond weliswaar geen hemelsbrede kloof, maar wel verschillen die belangrijk genoeg waren om in een totalitair gedirigeerde pers op te vallen. Dat zakelijke en afstandelijke journalisten bij de *Brüsseler Zeitung* een kans kregen, maakte van haar meer dan de zoveelste Goebbels-krant. Daarbij dient de vraag gesteld naar het waarom van de vele wisselingen in het redakteursbestand. Het kan dat deze relatief jonge mensen, die toch al een opdracht vervulden, gewoon voor een andere taak opgeroepen werden. Maar de militaire dienstplicht was in het Derde Rijk een veelgebruikte stok achter de deur om dwarsliggers in de pas te doen lopen. Dat die stok ook bij de *Brüsseler Zeitung* gebruikt werd, is niet weinig waarschijnlijk, gezien het gemak waarmee men in totalitaire regimes in ongenade valt; maar in welke mate blijft ons onbekend.

6. KORTE INHOUDSANALYSE

Als von Falkenhausen zo nadrukkelijk de *Brüsseler Zeitung* de spreekbuis van zijn bestuur noemde, is het nodig de inhoud van die krant aan een onderzoek te onderwerpen. Dat kan immers leren hoe de *Militärverwaltung* zichzelf graag aan de publieke opinie toonde en welke koers ze volgde. Plaatsgebrek noopt er echter toe dit overzicht hier beknopt te houden, beperkt tot de grote lijnen⁽¹³⁶⁾. Onze aandacht gaat trouwens enkel uit naar de visie die de krant er over het bezette land op na hield. Daarbij moet opgemerkt worden dat de berichtgeving en de commentaren over België altijd

(136) Veel uitvoeriger werd de BZ inhoudelijk doorgelicht in R. FALTER, *De « Brüsseler Zeitung », een Duitse Krant in België en haar visie op het bezette land (1940-1944)*, lic. verh., Leuven, 1980. Deze verhandeling is raadpleegbaar in het Navorsings- en Studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Cfr. ook R. FALTER, *Flamenpolitik en Duitse propaganda tijdens de Tweede Wereldoorlog: de versie van het Militair Bezettingsbestuur (1940-1944)*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1981, p. 49-63, 115-126.

een minoritair onderdeel van de *Brüsseler Zeitung* hebben uitgemaakt. Ze heeft zich immers nooit als een volwaardig Belgische krant willen manifesteren.

In een eerste periode — van juli 1940 tot juli 1941 — propageerde de *Brüsseler Zeitung* op alle vlakken de Nieuwe Orde. Daarvoor diende in de eerste plaats een grote schoonmaak van het « Ancien Régime » doorgevoerd, dus al wat het waarmerk « Belgisch » droeg, aangeklaagd. Natuurlijk kwam daarvoor de vooroorlogse regering in aanmerking. Zij werd verweten niet neutraal geweest te zijn, al kon de *Brüsseler Zeitung* daarvoor enkel de houding van sommige Belgische kranten als argumenten aanhalen. Heel het politiek bestuursstelsel werd door de modder gesleurd, de « liberaal-demokratische on-ordening », de chaos en de koehandel van de partikratie⁽¹³⁷⁾. Mikpunt was daarbij eveneens de gemeentelijke autonomie, een Belgisch bestuursaxioma dat voor de *Brüsseler Zeitung* als mikrokosmos van de liberale desorganisatie gold⁽¹³⁸⁾. Maar ook de economische organisatie — de vrije markt van de hyena's en dus de Joden — en het kulturele leven — te individualistisch en te Frankrijkgericht — werden op de korrel genomen. En natuurlijk besteedde de krant veel kopij aan de Belgische miskleun die de deportaties van 10 mei waren geweest, al valt het op dat het gerechtelijk onderzoek tegen auditeur-generaal Walter Ganshof van der Meersch geruisloos gemeld werd en de executies in Abbeville geen enkele keer aan bod kwamen⁽¹³⁹⁾. Uit dit alles kan men een relatief grondige vertrouwdheid van de redakteurs met het bezette land afleiden, want de *Brüsseler Zeitung* schoot eigenlijk haar scherpste pijlen op België af op die zwakke plekken die voor de oorlog ook door de oppositie — van links en van rechts — onder vuur waren genomen.

Merkwaardig was vooral de sfeer die de *Brüsseler Zeitung* in de zomer van 1940 uitstraalde. Voortdurend stelde ze dat de oorlog in België gedaan was, dat alles weer zijn normale gang ging en er vrede heerste, « een betere vrede als voor 10 mei »⁽¹⁴⁰⁾. Een nieuw, dynamisch bestuur, de *Militärverwaltung*, voerde de noodzakelijke maatregelen door : bestrijding van de werkloosheid door werkverschaffing in België en Duitsland, reorganisatie van de economie op meer dirigistische en sociale basis in het kader van een grotere samenwerking met het Derde Rijk, oriëntatie van de Vlaamse cultuur naar een Vlaams-Duitse eenheid. Vlaanderen werd trouwens volgens de

(137) Cfr. R. SPARING, *Befriedung des öffentlichen Lebens in Belgien gesichert*, BZ, 19-7-40, p. 1.

(138) E. JÖCKLE, *Gemeinderäte in Brüssel*, BZ, 19-9-40, p. 5.

(139) Rond de terugkeer van de auditeur-generaal op 30 juni ontstond een hele rel, vooral aangewakkerd door het VNV en zijn krant *Volk en Staat*. Ganshof werd voor de rechtbank gedaagd, maar daar tot groot VNV-ongenoegen vrijgesproken. De BZ meldde enkel in neutrale termen op 10 juli 1940 de opening van een gerechtelijke onderzoek : *Ganshof van der Meersch und sechs andere Personen verhaftet*, BZ, 10-7-40, p. 1 ; Cfr. GERARD-LIBOIS en GOTOVITCH, *op. cit.*, p. 118-120 ; DE BENS, *op. cit.*, p. 413-415.

(140) *Ein besserer Friede als vor dem 10. Mai*. H. TÖTTER, *Nutzen des Blitzkrieges*, BZ, 26-7-40, p. 1-2.

Brüsseler Zeitung nu niet langer gediskrimineerd, maar kreeg daar waar het recht op had. In bedekte termen pleitte de krant voor een nieuw aktivisme, vooral door August Borms' activiteiten stapvoets te volgen en te loven. Maar ook hier aarzelde ze te ver te gaan : pro-Vlaamse maatregelen van de *Militärverwaltung* werden niet op bazuingeschal onthaald, maar sober beschreven als bijdragen tot het herstel van rust en orde.

Aan de paradijselijke sfeerschepping kwam eind september 1940 een einde. Grimmige artikels begonnen te verschijnen over de woekerende kooplui en de sluikhandelaars. Ook de Joden en de vrijmetselaars kregen er nu van langs, al waren dit thema's die relatief gezien voor een nationaal-socialistische krant eerder zelden aan bod kwamen. Het groeiende gemor onder de bevolking, o.a. geuit op een verboden 11-november-viering, deed de *Brüsseler Zeitung* dreigen dat de tot dan toe aangehouden mildheid niet als zwakte verstaan moest worden ⁽¹⁴¹⁾. De *Militärverwaltung* bleef echter een geprezen bestuur, vooral dan haar tewerkstellingspolitiek, haar inspanningen op het vlak van het gemeentebestuur en haar streven naar een grotere Belgisch-Duitse economische samenwerking. Dat ze zorgde voor de verbetering van het materiële lot van de bevolking werd nu wijselijk niet meer verkondigd.

De *Brüsseler Zeitung* voerde nu ook een echte *Flamenpolitik*. Ze steunde sinds december 1940 volmondig het VNV en verzweeg het bestaan van een Algemene SS-Vlaanderen, op een paar schaarse pogingen om een beeld van eensgezindheid op te wekken na ⁽¹⁴²⁾. Op cultureel vlak kregen Vlaamse germanofiele kunstenaars als Verschaeve, Moens, Verhulst of Servaes ruime aandacht. In deze periode leverde hoofdredakteur Haase trouwens een stroom cultuurhistorische artikels af, vrij verwarrend van inhoud, hoewel meestal uitdraaiend op een beklemtoning van de banden tussen Vlaanderen en Duitsland. Al de rest, Maurras of de *idée belge* van Picard en Pirenne inkluis, was larie.

Haases artikelen bleken echter wel vaag genoeg om al te voorbarige konklusies over de toekomst van België te vermijden. Andere teksten die dat probleem aansneden, waren evenmin expliciet. De *Brüsseler Zeitung* overtrad dus nergens de instructies van Hitler van juli 1940, die op dat vlak nog alle mogelijkheden open lieten ⁽¹⁴³⁾. De hele propaganda rond de Nieuwe Orde was trouwens nooit radikaal of fanatiek van toon. Waarschijnlijk wenste de *Militärverwaltung* niet dat haar krant de bruggen met de bevolking van het bezette land en vooral met de samenwerkende economische en bestuurskringen zou opblazen. Het meest valt dit op in de regelmatige lofartikelen over

(141) A. HAASE, 11. im 11, BZ, 12-11-40, p. 5.

(142) Dat het VNV pas eind december 1940 een eerste vermelding kreeg in de BZ, is betekenisvol voor de verhouding tussen de krant en de *Militärverwaltung*. Het was immers op hetzelfde moment dat Reeder de tijd gekomen achtte om de VNV-kaart openlijk uit te spelen, ook en vooral naar Berlijn toe. Cfr. DE JONGHE, *De strijd Himmler-Reeder*, II, p. 26-35.

(143) *Ibidem*, II, p. 10.

Leopold III, die « van alle koningen en regerende mannen van de tegenpartij zeker de fierste en de waardigste was » (144).

De Duitse inval in de Sovjetunie op 22 juni 1941 bracht grondige veranderingen teweeg in de standpunten van de krant. De weerslag van deze grootschalige totale oorlog op het bezette land — grotere tekorten, scherpere dwangmaatregelen en het ontluiken van een gewapend verzet — leidden tot een ommekeer in de koers van de *Brüsseler Zeitung*. Na nog een uitgebreid jaaroverzicht van de verwezenlijkingen van de Nieuwe Orde in juli 1941, verdwenen zeer snel de lofbetuigingen op het beleid dat gevoerd werd. De oorzaken daarvan hoeven niet ver gezocht: een repressiever wordende tewerkstellingspolitiek en een rampzalig economisch beleid gebaseerd op plundering, waren nu eenmaal niet te verdedigen. De *Brüsseler Zeitung* richtte voortaan al haar aandacht op het groeiende verzet en de repressie daarvan. Toch valt het op dat de geuite kritiek voor de gewapende weerstand en de regering in Londen veel scherper was dan die voor de dwarsliggende gevestigde instellingen in het land, als de VUB of de rechterlijke macht tijdens de juridische krisissen. Voorzichtigheid tegenover hen die men nodig had was dus ook hier het motto.

Op het vlak van de *Volkstumpolitik* waren de wijzigingen minder frappant. Vele artikels kwamen nu natuurlijk in het teken te staan van de werwing van Oostfronters. Daarom besteedde de krant trouwens af en toe haar aandacht aan wat in het Waalse landsgedeelte gebeurde. Op politiek vlak bleef het VNV de voorkeur genieten, hoewel niet alle standpunten van de partij, bv. dat over Brussel, werden bijgetreden (145). Uit de kolommen van de *Brüsseler Zeitung* kon men verder enkel opmaken dat de DeVlag een actieve kulturele vereniging moest zijn, terwijl Rex zich met een paar schaarse verslagen van Oostfrontersmeetings moest tevreden stellen. Vele kolommen werden ook gevuld met diepzinnige beschouwingen over het verleden van de Vlamingen en de Walen, als respectievelijk Germanen en Germaanachtigen.

Tijdens de winter van 1942-1943, met de Duitse nederlagen aan de verschillende fronten, het invoeren van de verplichte tewerkstelling in Duitsland en het neerschieten van de eerste gijzelaars, verscherpte de *Brüsseler Zeitung* haar aanvallen op het verzet. Op het vlak van de *Volkstumpolitik* verdwenen de algemene beschouwingen over verleden en toekomst van Vlaanderen of Wallonië, kreeg Staf De Clercq ook in de krant een grootse uitvaart, werd zijn opvolger Hendrik Elias goed onthaald en haalde Léon Degrelle in januari voor het eerst grote koppen met zijn Germaanse geloofsbelijdenis.

(144) ...wohl von allen Königen und regierenden Männern der Gegenseite die bestimmt stolzeste und würdigste war. C.W. GILFERT, *Königliche Flüchtlinge*, BZ, 30-4-41, p. 8.

(145) Cfr. H. TÖTTER, *Zur Frage Brüssel*, BZ, 3-8-42, p. 1-2. In tegenstelling tot het VNV dat de hoofdstad als een te heroveren oeroud Diets bolwerk beschouwde, pleitte Tötter voor een pariteit tussen beide gemeenschappen te Brussel.

De Duitse nederlaag nabij Stalingrad bracht een nieuwe koerswijziging teweeg bij de *Brüsseler Zeitung*, zij het minder uitgesproken dan in juni 1941. Hoofdttema werd nu opnieuw de toekomst van België, maar wel in een ander daglicht gesteld. Een bolsjevistische overheersing, gesteund door de « moordenaars van het verzet », dreigde en alles moest gedaan worden om dat te vermijden. De Pruisische angst voor de « Russische horden » sloeg echter blijkbaar niet aan bij een op de BBC afgestemde bevolking en dus ging de *Brüsseler Zeitung* vanaf december 1943 die opvattingen wat nuanceren. Een Amerikaanse en Engelse invasie kon volgens haar enkel maar tot vernietiging leiden — en de krant haalde daarvoor sterke argumenten aan als de bombardementen op het bezette land of de verwoestingen in Monte Cassino en later in Normandië — en daardoor het land rijp maken voor nog erger : een bolsjevistische revolutie. Dat standpunt zou de krant blijven herhalen tot de geallieerden aan de Belgische grens stonden. Daarbij valt op dat ze in haar apocalyptische beschrijvingen onrechtstreeks eigenlijk de Duitse nederlaag toegaf.

De andere gebeurtenissen in het bezette land bleken nog nauwelijks de aandacht van de *Brüsseler Zeitung* waard. Berichten of commentaren over het kerkelijk verzet, de verplichte tewerkstelling, de werving van de Oostfronters, de politieke activiteiten van het VNV, Rex en DeVlag, de deportatie van de koning en zelfs de vestiging van een *Zivilverwaltung* werden beperkt tot het propagandistische minimum. Wie de *Brüsseler Zeitung* vier jaar na elkaar gelezen heeft, kan zich uiteindelijk niet van de indruk ontdoen dat het entoesiasme en de interesse voor het bezette land die de krant tot juli 1941 scheen uit te stralen, daarna achteruit gingen om vanaf 1943 volledig te verdwijnen. Een manifest vijandig gebied kan trouwens moeilijk begeistering wekken.

7. HET EINDE

Toen de *Brüsseler Zeitung* begin september 1944 ophield te bestaan, was ze maar een schaduw meer van het dagblad van vier jaar voordien. Vanaf 1943 gaf de redactie de indruk zich mentaal moedeloos naar het einde te slepen. De vele personeelwisselingen, die misschien dwangmaatregelen als oorzaak hadden, kunnen daarin een rol gespeeld hebben. Maar er waren zeker nog andere redenen.

De meest oppervlakkige daarvan was de papierschaarste. De krant krimpde ineen tot uiteindelijk vier pagina's en gezien de voorrangspositie van het politiek nieuws, moesten een aantal rubrieken er aan geloven : de economie, de sport en de lokale berichtgeving werden op één bladzijde samengeperst, waarbij de twee eerste nauwelijks aan bod kwamen. Een andere faktor was de oorlogssituatie, waarin de Duitse kansen eind 1942 aan het keren gingen, iets wat de toekomstperspektieven van de *Brüsseler Zeitung* natuur-

lijk op de helling zette. En uiteraard was er de slechter wordende toestand in het bezette land, die de bevolking al wat Duits was deed uitspuwen. De terreur die van het verzet uitging bedreigde ook de redakteurs van de *Brüsseler Zeitung*. De lokalen werden vanaf 1943 omgevormd tot een goed beveiligd bastion, compleet met pasjes en al ⁽¹⁴⁶⁾. De voorzorgen bleken niet overbodig : op 28 maart 1944 werd de aan de krant verbonden Duitse fotograaf Josef Englebert door verzetslui neergeschoten ⁽¹⁴⁷⁾. Begrijpelijk dat in dergelijke omstandigheden het moreel van hen die bij de *Brüsseler Zeitung* werkten op een laag pitje stond.

Eind augustus 1944 werden alle voorbereidingen voor de evacuatie getroffen. Al wie niet direkt bij de krant betrokken was moest naar Duitsland afreizen ⁽¹⁴⁸⁾. In de nacht van 30 op 31 augustus werd voor de laatste maal in de Belgische hoofdstad een nummer gedrukt. Die twee laatste dagen van de maand werden ook benut om een groot deel van de papieren van de krant door de kachel te jagen, kwestie van alle mogelijke compromitterende stukken te vernietigen. Op 1 september in de ochtend stonden de lokalen van de *Brüsseler Verlag und Druckerei* leeg. Diezelfde dag nog nam een *Propaganda-Kompanie* er haar intrek om enkele soldatenkranten en pamfletten te drukken. Zondagavond 3 september vertrokken ook zij, want de Britten stonden aan de rand van de stand ⁽¹⁴⁹⁾. Het paneel aan de gevel waarop *Brüsseler Zeitung* geschreven stond werd vlug verwijderd, zodat het opschrift *La Dernière Heure* terug zichtbaar kwam. Daarmee wenste men te voorkomen dat al te entoesiaste, maar slecht ingelichte patriotten de lokalen zouden verwoesten.

Toch was op 1 en waarschijnlijk ook nog op 2 september een *Brüsseler Zeitung* van de persen gerold. Rijkskommissaris Grohé had er immers voor gezorgd dat een deel van de redaktie een onderkomen vond in Mönchengladbach. Zo waren Robert Schmelzer, Heinrich Tötter en Erwin Wäsche met een op hout rijdende wagen afgereisd. De tocht liep dwars door partizanengebied en de auto sneuvelde in Maastricht met vier platte banden, een gevolg van uitgestrooide kraaiepoten. Met de hulp van de *Organisation Todt* bereikten de drie redakteurs toch Mönchengladbach, waar zij nog meewerkten aan één of twee nummers van de *Brüsseler Zeitung*. Of deze dagbladen nog het Belgische lezerspubliek bereikten is zeer twijfelachtig, wel waarschijnlijk de soldaten, voor wie het hele opzet vermoedelijk in elkaar gezet was met de bedoeling de terugtocht te verbergen ⁽¹⁵⁰⁾. Daarna hield de *Brüsseler Zeitung* op te bestaan, ditmaal definitief ⁽¹⁵¹⁾.

(146) Map BZ 118/202, AG.

(147) *Einen ermordeten Kameraden*, BZ, 29-3-44, p. 6.

(148) Papieren J. Frank.

(149) BOCK, *op. cit.*, p. 33.

(150) Papieren J. Frank.

(151) Robert Schmelzer was op 15 september al bij een andere krant werkzaam, de *Kölnischer Zeitung*. Net als vele van de andere gewezen redakteurs van de BZ maakte hij na de oorlog een succesrijke loopbaan door in de Westduitse pers. Papieren J. Frank.

Een besluit over de evolutie van de politieke koers van de *Militärverwaltung* zoals we die onrechtstreeks zouden kunnen leren uit de verkondigde opvattingen van de *Brüsseler Zeitung*, moeten we hier achterwege laten, omdat dat aspect in dit artikel slechts terloops behandeld werd. Wel kunnen een paar opmerkingen van meer algemene aard geformuleerd worden over de pers in een totalitair systeem.

Wat onmiddellijk in het oog sprong bij de *Brüsseler Zeitung* was de kwaliteit van de krant, die door vriend en vijand erkend werd. Bewees het dagblad daarmee dat kwaliteitspers ook in een totalitair regime mogelijk is? Als men daaronder een publikatie verstaat die zo volledig mogelijke informatie brengt, begeleid door degelijke commentaren in een verzorgde uitvoering, kan de vraag gedeeltelijk positief beantwoord worden. De commentaren waren goed gestoffeerd en vaak logisch opgebouwd, zij het ook tendentiekus en vertekend. De verzorging van de krant was van een uitzonderlijk niveau. De informatie was ruimtelijk volledig, een vrij merkwaardige krachttoer als men weet dat gedurende vijftig maanden nooit meer dan vijftien redakteurs aan de *Brüsseler Zeitung* verbonden waren. Inhoudelijk was de informatie echter schraal, want er werd bewust verdraaid, verduisterd en gelogen. Daarvoor was de krant immers aangewezen op haar regeerders, zodat ze op dat vlak nooit een goed dagblad kon worden. Die afhankelijkheid was juist de zwakke plek van de *Brüsseler Zeitung*. Ze kwam in 1940 als kwaliteitskrant op de markt, omdat de haar dirigerende staat toen op het hoogtepunt van zijn macht was. Maar toen het met die begon slecht te gaan, moest automatisch ook de *Brüsseler Zeitung* daar onder lijden en mee verdwijnen.

Tot slot moet ook even gewezen worden op de mensen achter de krant: Rolf Rienhardt, Rudolf Sparing en de andere redakteurs. De *Brüsseler Zeitung* was een produkt van meer zakelijke en meer pragmatische opvattingen over de pers in een totalitair systeem, en werd gedirigeerd door een bezettingsbestuur dat enigszins ook in die termen dacht. Vrij veralgemenend kunnen we stellen dat de meeste redakteurs van de *Brüsseler Zeitung*, zowel als verschillende militairen van de bezettingsadministratie, in hun opvattingen tot een strekking behoorden die zich meestal na verloop van tijd in een op min of meer revolutionaire wijze gevestigd totalitair systeem gaat manifesteren. Wanneer de fanatieke vechters van het eerste uur ouder geworden zijn en de tegenstander van toen uitgeschakeld of bijgedraaid is, komen automatisch de meer pragmatische figuren op de voorgrond. Vaak zijn dat mensen die er meer nuchtere, doordeweekse ideeën op nahouden dan zij die in het begin de lakens uitdelen. Positief aan hen is dat ze minder moordlustig en meer organisatorisch denken dan hun voorgangers, behalve wanneer het eerste in dienst van het tweede komt te staan. Aan die evolutie zit echter wel één hallucinant aspect vast. Alles pleit er immers voor om begrip op te brengen voor deze mensen, want een uitweg kiezen als verzet of vrijwillige ballingschap vergt veel moed, maar het zijn zij uiteindelijk die een gevestigd totalitair systeem in al zijn konsekwenties als normaal en algemeen aanvaard gaan beschouwen. En zolang het regime standhoudt, valt daar weinig of niets aan te doen.